

УДК 316.647.8 (=477+477)

Кузьменко Оксана Вікторівна,
аспірантка Університету ім. Марії Кюрі-Скłodовської (Люблін, Польща)

СТЕРЕОТИП УКРАЇНИ І УКРАЇНЦЯ В ПОЛЬСЬКІЙ МАСОВІЙ СВІДОМОСТІ (НА ОСНОВІ ПОВІДОМЛЕНЬ ІНТЕРНЕТ-ФОРУМІВ)

У статті досліджуються стереотипи українців в польській масовій свідомості на основі аналізу повідомлень інтернет-форумів. Виокремлено стереотипи українця та України, проаналізовано та зіставлено теми, в яких домінують негативні чи позитивні стереотипи. Представлено бачення перспективи вирішення проблеми негативної стереотипізації українців.

Ключові слова: стереотип, стереотип України, стереотип українця, інтернет-комунікація, інтернет-форуми, польсько-українські стосунки

В статье исследуются стереотипы украинцев польском массовом сознании на основе анализа сообщений интернет-форумов. Выделены стереотипы украинцев и Украины, проанализированы и сопоставлены темы, в которых доминируют позитивные или негативные стереотипы. Представлено видение перспективы решения проблемы негативной стереотипизации украинцев.

Ключевые слова: стереотип, стереотип Украины, стереотип украинца, интернет-коммуникация, интернет-форумы, польско-украинские отношения.

The article is devoted to the study of Polish stereotypes about Ukrainians in public consciousness through the analysis of Internet message forums. Different stereotypes of Ukrainians and Ukraine, are analyzed, and the themes are matched with dominated stereotypes, negative or positive. Solutions to the problem of negative stereotypization of Ukrainian are presented.

Keywords: stereotype, the stereotype of Ukraine, stereotype of ukrainian, Internet communication, Internet forums, the Polish-Ukrainian relations

У контексті побудови міцних добросусідських стосунків між Україною та Польщею особливої актуальності набуває переоцінка та зміна підходів до дослідження українсько-польських взаємин. Політичне зближення країн та стратегічна співпраця у різноманітних сферах сприяють зростанню уваги дослідників до питання взаємосприйняття. Однак не можна не брати до уваги історичну пам'ять та її роль у розбудові стосунків. Чи не найважливішим чинником у побудові міжкультурного діалогу є стереотипи та процеси їх нівелювання.

Реальність, в якій ми існуємо, є в першу чергу реальністю конструйованою. Світ бере початок в наших думках і існує таким, яким ми його уявляємо. Стереотипи виступають частиною суспільного процесу конструювання реальності. Люди схильні до несвідомого спрощування у спостереженні світу, а стереотипи виступають знаряддям, які досконало для цього підходять.

Відомим є той факт, що за часів комуністичної влади українсько-польська ворожнеча, якщо не створювалась, то щонайменше підтримувалась відсутністю можливостей відкрито говорити про наявну ситуацію та аналізувати чи проводити дослідження у цій сфері. Звідси зростання інтересу до питань теперішнього образу України та функціонуючих стереотипів у польській масовій свідомості. Розглянувши періодичність появи та повторюваності тем на інтернет-форумах як одного з новітніх форм комунікації, ми спробуємо визначити сфери виникнення та культивування позитивних чи негативних стереотипів, їх впливи на розбудову міжкультурного діалогу, проаналізувати взаємні реляції і впливи між стереотипами й історичними подіями.

Поняття “стереотип” походить від друкарського терміну, що означав монолітну друковану форму, копію з друкарського набору чи кліше для друку багатотиражних видань. Широкого розповсюдження у суспільно-політичному дискурсі цей термін набув під впливом праці У. Ліппмана “Суспільна думка” [2]. Терміном “стереотип” У. Ліппман окреслював метод, з допомогою якого суспільство намагається категоризувати реальність. Як правило, суспільна думка просто ставить т. зв. “штамп” на основі деяких характеристик. Людина, намагаючись зрозуміти оточуючий світ, створює “картинки в своїй голові” відносно тих явищ, які вона не могла безпосередньо спостерігати, таким чином вона чітко уявляє багато речей вже до того, як мала нагоду безпосереднього контакту. У. Ліппман виділив основні аспекти стереотипів. По-перше, стереотипи завжди є спрощенням реальності. Найскладніші характеристики можуть вміщуватись у декількох

реченнях. По-друге, стереотипи формуються не на основі безпосереднього досвіду людини, а з традиції, переказу та посередництва. По-третє, стереотипи міцно вкорінені у суспільній свідомості і вони не змінюватимуться навіть через досвід, який не відповідає вже раніше прийнятим уявленням.

Питання існування стереотипів досліджувались у подальшому такими дослідниками: Г. Аллпорт, Д. Адорно, Д. Фішман, І. Павлов, Д. Кац, К. Брейлі та ін. З огляду на їх роботи, можемо розширити визначення У. Ліпмана, окреслюючи ще декілька важливих характеристик стереотипів: стереотипи є важливою складовою частиною, яка інтегрує суспільство (адже це судження, що поділяється більшістю, а отже, стає спільною рисою для цієї більшості); стереотип є судженням, негативним або позитивним, що ґрунтується на переконанні (поява аргументу, який би суперечив стереотипові, не змінить переконання в цілому, а звучатиме як виняток із правил); саме тому стереотипи довго залишаються незмінними, адже він фактично не залежить від досвіду людей.

Не можна оминати увагою і дослідження І. Павлова [3], який доводив існування стереотипів на фізіологічному рівні, розглядаючи стереотип, як ланцюг нервових наслідків від колишніх подразників, що, на відміну від умовних і безумовних рефлексів, спрацьовують без зовнішнього стимулу.

Отже, стереотипи є невід'ємною частиною культури та спостереження світу. Вони можуть формуватись на основі різноманітних характеристик – віку, статі, професії, релігії, національності тощо. Якщо У. Ліпманом було закладено теоретичні основи вивчення стереотипів, то основоположниками практичних досліджень у сфері стереотипізованого сприйняття були американські учені Д. Кац і К. Брейлі, які в 1933 р. розробили практичну методику дослідження, а саме проведення досліджень методом приписування певних характеристик для певних національних груп, що набула згодом широкого поширення і на довгі роки стала визначною для дослідників національних стереотипів. На основі списку їх характеристик проводились дослідження змін расового стереотипу.

У своїй праці, присвяченій змінності і нерухомості стереотипів, польська дослідниця І. Курч подає перелік характеристик, складених Д. Кацом і К. Брейлі, а також демонструє зміни в оцінюванні від 1933 до 1982 року [7, с. 32]. А це, своєю чергою, дає нам підстави стверджувати можливість зміни та моделювання певних стереотипів.

Національні стереотипи належать до категорії “чужих”, до категорії “не ми”: до людей, країн, інших культур. Однак категорія “не ми” може бути збірною. Поняття національного стереотипу охоплює різні рівні – сусідів і не сусідів, ворогів і не ворогів. Певні суспільні групи можуть бути репрезентовані меншинами, які живуть в певному “чужому” середовищі, послуговуються чи ні “чужою” мовою. Наша довіра залежить від актуальних політичних та економічних обставин, а також від сталої ієрархії цінностей певного народу. Незважаючи на ці залежності, стереотипи здебільшого дуже стабільні. Залежно від обставин, вони або “позитивні”, або “негативні”. Сусідні країни мають, як правило, кілька відмінних уявлень один про одного, кілька народних стереотипів, що служать різній меті.

Серед найбільш суттєвих характеристик національних стереотипів виділяють їх емоційно-оціночний характер. Емоційні аспекти стереотипів розуміються як перелік оцінок настроїв та переваг. Емоційна складова стереотипу є домінуючою відносно раціональної.

Ще однією важливою характеристикою національних стереотипів є стійкість, стабільність. Хоча, як уже зазначалось, при наявності нової інформації чи зміні ставлення до іншої групи зміст стереотипу може змінюватись.

Ще одна характеристика національних стереотипів – узгодженість для великої кількості людей. Стереотипами можна вважати лише ті уявлення, які поділяються достатньо великою кількістю індивідів. Стереотипи і особисті переконання про етнічні групи хоча і можуть частково збігатися, представляють собою різні когнітивні структури, кожна з яких лише частина знань індивіда про “свою” чи “чужу” групу. Небезпека ворожих і упереджених стереотипів полягає у можливості подібних реакцій на подібні стереотипи. Якби кожен індивід реагував на членів “чужої” групи відповідно до власних переконань, негативний ефект стереотипів був би значно послаблений.

На думку Д. Бертінга та Х. Вілльяна-Гандоссі [5], існування національних (етнічних) стереотипів зумовлено необхідністю виконувати низку функцій, серед яких: служити членам суспільства спільним пунктом віднесення, зміцнювати зв'язки між членами суспільства, окреслення власних цінностей як протиставлення чужим цінностям, контактування позитивних відмінностей власного від “чужого”, розмежування цінностей власних і “чужих”, які можуть бути шкідливими (дискримінація), створення “винних” у час кризи і т. д.

Отож, стереотипи, існування яких, з культурологічної погляду, ґрунтується на положенні, що суспільство виступає підставою для зберігання інформації, є певною інформацією про інші групи, що поділяється членами даної культури. Вони становлять елемент структури суспільства і завжди є частиною нашого почуття національної ідентичності, адже їх існування відповідає одразу двом шляхам творення ідентичності, “ми – ми” спільність певних поглядів виступає об’єднуючою характеристикою, і “ми – не вони”, де за допомогою функціонування стереотипів одна група відмежовує себе від іншої.

У суспільному житті певні сталі схеми набувають усе більшого поширення. Якщо раніше прийняття висновків було результатом певного вибору, то тепер формування уявлення про сучасну картину світу під впливом зовнішніх чинників (ЗМІ) може перетворювати такий процес на приймання певної схеми, як єдино правильної.

Наголосимо ще раз на опосередкованому процесі набування і переказу стереотипів, чи під час процесу так званої вертикальної (інформація передається з покоління в покоління) та горизонтальної масової комунікації (за допомогою ЗМІ). Специфіка сучасного спілкування полягає у тому, що роль останнього чинника є домінуючою. У нашому дослідженні особлива увага надається новим телематичним медіям, зокрема Інтернету, специфіка і відмінність якого полягає в тому, що кожен з користувачів може виступати як адресатом, так і адресантом повідомлень. Таке дослідження допоможе нам виявити, які стереотипи існують на побутовому рівні, і яким чином впливає чи не впливає урядова позиція та інформаційні потоки на офіційних рівнях на функціонування стереотипів у масовій свідомості.

Інтернет як комунікативне середовище цікавий тим, що у ньому утворюються комунікативні сфери, в яких відсутній який-небудь попередній статус суб’єктів. У такій ситуації, у технічно влаштованому чаті, на форумі або у гостьовій книзі стикаються особи, що не мають одна про одну ніякого початкового уявлення. Отже, у них менше бар’єрів для взаєморозуміння.

Одним із найпопулярніших засобів спілкування в інтернеті є форуми, тобто організація обміну інформацією та спілкування між великою кількістю співбесідників, яким цікава певна тема обговорення, що виступає причиною концентрації цих людей у одному місці для винесення її на загальний розсуд і обговорення. Основною відмінною рисою є те, що при організації інтернет-форумів не існує жорстких обмежень на контингент учасників

– ними може бути будь-хто, хто зареєстрований на тому чи іншому форумі, не існує і жорстких обмежень у часі при обговоренні проблем – процес спілкування триває доти, поки тема цікава [1, с. 19]. До характеристик спілкування на інтернет-форумах слід віднести і відсутність необхідності переїзду до місця проведення форуму, що сприяє економії часу, сил, фінансів.

До того ж, залежно від контингенту учасників, без обмежень використовуються усі мовні засоби. Спілкування проводиться в основному у розмовному стилі, але жорстких обмежень тут не існує. Тому, незважаючи на відсутність безпосереднього контакту, є можливість повно відтворити емоційне забарвлення думки, що висловлюється.

Беручи до уваги той чинник, що інтернет-форуми у своїй більшості вільні від державної цензури, можемо дійти висновку, що отримана інформація є альтернативною і незалежною від державної позиції щодо певних об’єктів та подій, і є незавуальованим віддзеркаленням світоглядних позицій, і реальним відображенням реально функціонуючих стереотипів.

Однак, слід зауважити, що отримана з такого джерела інформація, не репрезентує погляди усього суспільства, адже, з огляду на свою специфіку, Інтернет як мас-медіа характеризується певним обмеженням доступу. Наведені статистичні дані дозволять нам змалювати образ користувачів Інтернету, що в цьому випадку є носіями стереотипів [4, с. 12]. За результатами останніх досліджень, щотретій поляк має доступ до інтернету. У 2006 році кількість користувачів інтернету віком старші 15 років дорівнювала 13,17 млн. А наступного року кількість зросла на 3,5-4 млн. Інтернет змінюється не тільки з огляду на кількість, але й якість. Більшість польських користувачів освічені (36,12 відсотків декларує вищу, неповну вищу освіту) і є відносно молодими (46,44 відсотка має менше 25 років). Серед користувачів інтернету більше чоловіків, ніж жінок. Найвищий відсоток користувачів – молоді люди віком від 15 до 24 років.

У нашому дослідженні було проаналізовано повідомлення декількох польських форумів, серед яких форуми на інтернет-сайтах найбільших польських друкованих періодичних видань – dziennik.pl, gazeta.pl. До того ж не залишились поза дослідженням відомі польські портали o2.pl, interia.pl і ін.

Найчастіше тема України з’являється у розділах, присвячених політиці, економіці, спорту, туризму і музиці. Якщо перші три категорії мають перевагу здебільшого через новинність певних тем, то тема спорту активно експлуатується у зв’язку з май-

бутнім чемпіонатом Євро-2012. Теми музики і туризму зберігають свою стабільність і позитивне забарвлення.

Стереотипи “зеленої України” та “співочого краю” з’являються ще у польській романтичній літературі 16 сторіччя (Данута Сошновська), залишаються незмінними і дотепер. Значна кількість повідомлень присвячена захопленням Україною як об’єктом дешевого відпочинку (так на форумі gazeta.pl одна з найбільш обговорюваних тем з категорії Україна – літній відпочинок в Криму, популярні теми відпочинку в Карпатах, тури замками України – Хортиця, Кам’янець-Подільській, як доїхати до Києва, відпочинок на Азовському морі і т. ін.). Окрему категорію тут становить питання Львова і т. зв. “кресів” у цілому. Креси – польська назва територій сучасної західної України, Білорусі та Литви, що колись входили до складу Польщі. Більшість учасників форумів, незважаючи на вік, переповнені ностальгією як, власне, до Львова, так і до території “польських кресів” і не згодні вважати ці землі повністю українськими.

Наявність великої кількості тем із згадуванням України, пов’язаних з наукою, студентством, стажуванням та обмінними програмами є підставою твердити, що має місце поява нового стереотипу українця – не лише українця заробітчанина, а й українця – молодого науковця.

Категорія України досить часто виступає у контексті міжнародних стосунків. Найбільш обговорювана тема – “Україна-Росія”. Слід зауважити, що стереотип про українсько-польське братерство та необхідність “товаришувати разом проти Росії” (ще створений в літературних творах серед інших і Богданом Залевським та Михайлом Чайковським) виступає у повідомленнях інтернет-форумів набагато рідше, ніж в офіційних ЗМІ, що йде врозріз з офіційними інформаційними потоками Варшави і загальноприйнятою думкою. Тут же має місце змальовування України, як тягаря, що тягне Польщу у прірву конфліктів з Росією (так, темами, що жваво обговорюються, є вина України у підвищенні ціни на газ, від чого страждає і Польща. Тут мають місце і тези про те, що Україну ніхто не підтримає, окрім Польщі, навіть США, та, що Україна не є потрібною і т. ін.). До того ж українці в Україні – зрадянзовані (“зсоветизовані”), “незахідні”, “не за НАТО”.

На форумах часопису dziennik.pl декілька разів виступає теза про немічність України і можливий поділ її між Росією і Польщею [9]. Хоча ця теза не викликає однозначного ствердження, жваве обговорення і періодичність згадування свідчить про ще

один доказ щодо уявлення про Україну як країну нестабільну, слабку і нездатну самостійно провадити політику.

Але темою, яка у інтернет-просторі викликає найбільший резонанс, є тема “Україна-Польща”. Вона одночасно є як джерелом, так і дзеркалом існування стереотипів. Історичний аспект стосунків займає більшість усіх обговорюваних тем.

“Україна чи УПАїна, або що з тим Закерзонням” – так звучить найбільш обговорювана тема в категорії Польща-Україна на форумі dziennik.pl. і “Україна-Польща – дружба і партнерство”, “ОУН-УПА – ганьба і знищення” – так звучать категорії на форумі gazeta.pl [10].

Ці часописи виступають віддзеркаленням уявлень середньостатистичного поляка про польсько-українські стосунки в історичному ракурсі – і є “скринєю Пандори” негативних стереотипів українця.

Неузгодженість в оцінці історичних подій, більшою мірою міжвоєнного і періоду Другої світової війни призводить до однозначного негативного сприйняття поляками вояків Української Повстанської Армії. А в світлі сьогоденних подій і політики уряду як України, так і Польщі щодо визнання бійців УПА героями, становлення пам’ятників, покладання квітів зчитується однозначно негативна оцінка.

“Українці – брехливі”. Так однозначно оцінюється офіційна позиція України щодо воїнів УПА. Питання про ганьбність визнання героями українських повстанців не викликає жодного спротиву. Брехливість українців полягає в тому, що вони “глюорифікують” вбивць і переінакшують історію. У той час, коли звинувачують НКВД у злочинах, говорять про кількість єврейських жертв, замовчують кількість жертв-поляків. Офіційна ж позиція Польщі у спробі віднайти консенсус у спірних питаннях трактується як слабкість, замовчування, зрада пам’яті жертв і є однозначно негативною характеристикою для польського уряду.

“Українці – підступні”. Українці провокатори конфліктів. Українці, на відміну від інших збройних сил, таких як НКВД чи фашисти, підступно нищили мирне населення. Такі повідомлення проілюстровані історіями про вбивства жінок і дітей, жахливими картинками з деталізованим змалюванням сцен вбивств, або спогадами тих, хто вижив. Звідси ще один стереотип “українці – гірше фашистів”, “українці – вбивці”, “українці – різуні”. До того ж тут образ українця виступає як кровожерливий підступний людовбивця, обов’язково з гострою холодною зброєю, якою він нібито розпорює животи і т. ін. “Кат із тризубом на чолі”, “Ге-

рой (в лапках)” і т. ін. А влада України, а подекуди і Польщі змальовуються як “вибілювачі вбивць”, “фальшувальники правди”, “творці брехливої хроніки” і т. ін.

Обговорення спірних питань історичних подій, як правило, супроводжується емоційно насиченими виразами, епітетами, репліками. Так, польсько-українські стосунки окреслюються як такі, що розділені “муром брехні”, відчайдушними закликами боротись із “агітацією вбивць”. Часто емоційно насичені такими словами як біль, безсилля, брехня, пам’ять, сумління, безсенсовність, кати, кров народу і т. ін. Закликами не забувати невинних жертв, а подекуди і мстити.

Підсумовуючи, можемо твердити, що згідно з повідомленнями інтернет-форумів, у польській масовій свідомості переважає негативний стереотип українця. З іншого боку, позитивна конотація тематики туризму, культурної і наукової співпраці свідчить про те, що польське суспільство, а передусім молоде покоління, відкрите до співпраці.

Незважаючи на те, що польсько-українські стосунки мають багаторічну історію, домінуючими в масовій свідомості поляків є події міжвоєнного періоду та періоду II світової війни і пам’ять про них є надзвичайно категоричною і болючою, а отже, і образ українця твориться із спогадів про братовбивчі війни. До того ж такі негативні стереотипи мають місце як у низці літературних творів (“Луни в Бешчадах” Я. Гертхарда, “Сліди рисячих пазурів” В. Жолкевської і. ін.), так і в кінематографі (“Вогнем і мечем” Є. Гофмана). Офіційна позиція польського уряду сприймається у кращому випадку як стратегічний крок, у гіршому – як прояв слабкості і продажності, і, очевидно, не має великого впливу на формування позитивних стереотипів.

Перевага негативного стереотипу впливає негативно на дискусії науковців-дослідників, які пробують об’єктивно, беручи до уваги точки зору обох сторін, розв’язати болючі проблеми.

Коли йдеться про українсько-польські проблеми, не можна не оминати питання замовчування незручних і дискусійних питань та розбіжностей в інтерпретації. Необхідним є відкрито говорити про наявні непорозуміння і проблеми. Основою міжкультурного діалогу повинно бути бажання вислухати і зрозуміти іншу сторону, а головне – відійти від укорінених негативних стереотипів, адже очевидним є той факт, що уникання незручних тем на офіційному рівні не звільняє від одностороннього обговорення і наділення спірних проблем гіперболізованими негативними рисами.

Література

1. Крол Э Все об Internet: Руководство и кат. / Э. Крол ; пер. С. М. Тимачева. – Киев : Торг.-издат. бюро ВНУ, 1995. – 591 с.
2. Липпман У. Общественное мнение / У. Липпман; пер. с англ. Т. В. Барчунова, под ред. К. А. Левинсон, К. В. Петренко. – М. : Институт фонда "Общественное мнение", 2004. – 384 с.
3. Павлов И. П. Полное собрание починений / И. П. Павлов. – М.-Л. : Изд-во АН СССР, 1951. – Т. 3. – Кн. 2. – 240 с.
4. Bassan A. Komunikowanie się w Internecie – narzędzia, specyfika, właściwości / A. Bassan // Komunikacja społeczna w świecie wirtualnym / Pod red. M. Wawrzak-Chodaczek. – Toruń, 2008. – 296 s.
5. Berting J., Villain-Gandossi Ch. Rola i znaczenie stereotypów narodowych w stosunkach międzynarodowych podejście interdyscyplinarne / J. Berting, Ch. Villain-Gandossi // Narody i stereotypy / Pod red. T. Walas. – Krakow, Międzynarodowe Centrum Kultury, 1995. – 329 s.
6. Bokszański Z. Stereotypy a kultura / Z. Bokszański. – Wrocław : Fundacja na Rzecz Nauki Polskiej, 1997. – 141 s.
7. Kurcz I. Zmienność i nieruchomość stereotypów. Studium na temat roli stereotypów w reprezentacji umysłowej świata społecznego / I. Kurcz. – Warszawa : Wydawnictwo Instytutu Psychologii, 1994. – 226 s.
8. Pietrzak H. Następstwa i efekty stereotypowego postrzegania człowieka i świata społecznego / H. Pietrzak. – Rzeszów : Wydawnictwo wyższej szkoły pedagogicznej, 2000. – 227 s.
9. <http://forum2.dziennik.pl/>
10. <http://forum.gazeta.pl/forum/0,0.html>.
11. <http://forum.o2.pl/>